

مدرسهٔ شری

شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶

No.48 Autumn 2017

■ ۳۷۷-۳۹۴ ■

زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۲/۱

زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۶/۱۲

تحلیلی بر باغ‌سازی ایران از آغاز دوران حکومت هخامنشی تا پایان عصر پهلوی

ویدا گودرزی* - عضو هیئت علمی گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایذه، ایران

چکیده

An analysis of Iranian Gardening since the Beginning of the Achaemenid Dynasty to the End of the Pahlavi Era

Abstract

Persian gardens, whose background dates back to the Achaemenid dynasty have always been influenced by some of the main characteristics of Iran's culture, religion and civilization in design on one hand and, on the other hand the environmental conditions. The general pattern of the design of these gardens has been based on Charbaghi design since the beginning of the Achaemenid rule until the end of the Qajar period; however, by the end of Qajar period and from the beginning of the Pahlavi era, this type of design pattern is influenced by the modernity and Western architectural style. Also, the retrieval of the concepts inherent in the Iranian gardens requires the recognition of the religion and their views on nature and the main characteristics of the ideal paradise per each. Hence, the current paper aims to explore the features and patterns of garden design as well as the effective factors in shaping them since the beginning of the Achaemenid rule to the end of the Pahlavi era. This is an analytical - descriptive research with a historical and deductive approach. Data was collected purposefully using library tools and research studies. The results of the current paper show that the formation of urban parks during the first Pahlavi period in Iran has been caused by different domestic and foreign factors. On the other hand, the first urban parks in Tehran and Iran have been influenced by Western landscape architectural styles. In a general conclusion, Iranian gardens are cultural, historical, and physical phenomena in the territory of Iran. Also, in most texts related to the gardens of the Islamic period, reference is made to paradise in their design. In this school, natural elements such as water and plants are considered as divine signs, and they are of such importance that repeatedly referred to in Islamic texts.

Keywords: Iranian Garden, Gardening, Achaemenid Garden, Sassanid Garden, Safavid Garden, Qajar Garden, Pahlavi Garden

باغ‌های ایرانی که پیشینهٔ شکل‌گیری آن‌ها به دورهٔ هخامنشی می‌رسد همواره ویژگی‌های طراحی آن‌ها از یک سو تحت تأثیر برخی از خصوصیات مهم فرهنگ، مذهب و تمدن ایران و از سوی دیگر تحت تأثیر شرایط محیطی بوده است. الگوی کلی طراحی این باغ‌ها از زمان آغاز حکومت هخامنشیان تا پایان دورهٔ قاجار بیشتر بر طرح چهارباغی استوار بوده است که در اواخر دورهٔ قاجار و از آغاز حکومت پهلوی این نوع الگوی طراحی تحت تأثیر تجدیگرایی و سبک معماری فرنگی قرار می‌گیرد. همچنین بازخوانی مفاهیم نهفته در بطن باغ‌های ایرانی، نیازمند شناخت آینین مذهبی و دیدگاه آن‌ها نسبت به طبیعت و شناخت شاخه‌های اصلی بهشت آرمانی در هریک از آنهاست. از این رو، این پژوهش در پی آن است تا ویژگی‌ها و الگوهای طراحی باغ‌ها و همچنین عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری آن‌ها را از زمان آغاز حکومت هخامنشیان تا پایان دورهٔ پهلوی را مورد کنکاش قرار دهد. روش تحقیق در این پژوهش تحلیلی و توصیفی با رویکرد تاریخی و قیاسی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات به شکل هدفمند با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و مطالعهٔ پژوهش‌های صورت گرفته است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که شکل‌گیری پارک‌های شهری در دورهٔ پهلوی اول در ایران معمول عوامل داخلی و خارجی مختلفی بوده است. از سوی دیگر نخستین پارک‌های شهری در تهران و ایران تحت تأثیر سبک‌های معماری منظر غربی شکل گرفته‌اند. در یک جمع‌بندی کلی، باغ ایرانی پدیده‌ای فرهنگی، تاریخی، کالبدی در سرزمین ایران است. همچنین در بیشتر متون مربوط به باغ‌های دورهٔ اسلامی به الگو گرفتن از بهشت در طرح آنها اشاره شده است. در این مکتب، عناصر طبیعی مانند آب و گیاه به عنوان آیه و نشانه‌ی الهی محسوب می‌شوند و از چنان اهمیتی برخوردارند که بارها در متون اسلامی نام این دو عنصر تکرار شده است.

واژگان کلیدی: باغ ایرانی، باغ‌سازی، باغ هخامنشی، باغ ساسانی، باغ صفوی، باغ قاجار، باغ پهلوی

مقدمه

تاریخ باغسازی یکی از مهم ترین فضاهای معمارانه از ادوار کهن در فضای ایران بوده است. به گواهی تاریخ، طراحی و اجرای این فضای معمارانه مصنوع و طبیعی همواره مورد توجه پادشاهان و مردمان این سرزمین بوده است (لیب زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۳). در سرزمین پهناور ایران باغ هایی وجود داشته اند که از نقطه نظر هنر و معماری نمونه های با ارزشی تلقی شده و باعث ترویج هنر باغ سازی ایرانی در دیگر سرزمین ها شده اند (متدين، ۱۳۸۹، ص ۵۱). ایرانی ها از دیرباز به ساختن باغها و باغچه در حیاط ها و دور و بر بناها علاقه خاصی داشته اند. شاید خاطره میهن اصلی و خاستگاه قوم آریا منشا این علاقه بوده است (محمد مهدی گودرزی، مختباد امرئی، ۱۳۹۲، ص ۵۶). می توان اظهار داشت که باغ ارمانی ترین و خوشایندترین فضای معماری در ایران به شمار می آمده است. زیرا کمبود آب و فضای سبز در بسیاری از نواحی کشور بویژه نواحی مرکزی و جنوبی کشور موجب می شد که باغ به عنوان فضایی سبز و آرامش بخش، محل مناسبی برای محل سکونت و گذران اوقات فراغت به شمار آید. همچنین تنوع اقلیمی و جغرافیایی پهناور ایران موجب شکل گیری انواع گوناگونی از باغ ها در طول تاریخ شده است (سلطانزاده، ۱۳۸۲، ص ۹۲). باغ ایرانی در شهرسازی و معماری سنتی ایران دارای جایگاهی بلند مرتبه و رفیع می باشد. باغ ایرانی در واقع یک پدیده فرهنگی و چند بعدی است که متعلق به جامعه و فرهنگ ایرانی است (علائی، ۱۳۹۵، ص ۱۷۷).

همچنین، باغ و باغسازی متنضم معانی بسیاری در فرهنگ ایرانی است، بطوریکه عالم ایرانی همواره آنکه از مظاهر باغ و طبیعت بوده است (طوسی، امامی فر؛ ۱۳۹۰، ص ۵۹). در ادبیات ایران به باغ ایرانی «باغ سرا» و یا پردیس یا فردوس گفته می شده است (علائی، ۱۳۹۵، ص ۱۷۷). باغ ایرانی را می توان زیباترین محصول منتج از اصول زیبایی شناسی و طبیعت گرایی فرهنگ ایرانی دانست (تیموری گرده، حیدر نتاج؛ ۱۳۹۳، ص ۱۵). آشنایی با باغ های ایرانی و ویژگی هایی که هر یک از عناصر آن ها دارند، منجر به شناخت یکی از

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

۳۷۸

نیکوترين جلوه های صورت و معنا برآمده از باورهای ايرانيان است (طوسی، امامی فر؛ ۱۳۹۰، ص ۵۹). در واقع، باغ سازی هنر ترکیب عناصر معماري، عناصر گیاهی و نمایش آب با يكديگر است، دانشدوست باغ را محوطه اي مخصوص، ساخت انسان با بهره گيري از گل، گیاه و درخت و آب معرفی می کند که محيطی مطلوب، ايمان و آسوده بر اساس شرياط اقلیمي و فرهنگ خاص مردم بوجود می آيد (نيلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۷۰). از ديدگاه ترنر باغ قطعه زميني قبل كشت است که برای جلوگيري از هجوم گاوها محصور شده و برای استفاده و تفريح انسان مناسب سازی شده است (Turner, 2005: p.1).

قدمت ساخت باغ در معماری ايران به دوره های قبل از اسلام (باغهای پاسارگاد) می رسد و دستیابی به نظم حاكم بر باغ ايراني همراه با شکل گيري فرهنگ ايراني حاصل شده است (نيلی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۷۰). کاخ های کورش در میان باغ بزرگ و انبوهی از درختان گوناگون و دشتی چمن زار و خرم واقع بوده که توسط آبگذرهاي متعددی که از رود پلوار می آورند، سیراب می شده است. اين محوطه سرسيز را بوستان پاسارگاد (باغ سلطنتي) ناميند (لبيب زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۴). نمونه اعلاه و آرمانی ذوق سنتی شگرف هنر باغ سازی را در کشور های اسلامی همیشه باغ های شاهانه ايران باستان دانسته اند. باغ در مقام برخورده است آدميان و اندیشه هایشان و به عنوان میعادگاه زمین و آسمان و نقطه تلاقی عملکرد و پندار، بهترین جای تجربه عرفانی است (محمد مهدی گودرزی، مختباد امرئی، به نقل از سمیع آزر؛ ۱۳۹۲، ص ۵۶). همچنین باغ ايراني، در اين دوره، در پس از شههای نهان خود، تنهای به هندسه کالبدی شناخته می شود؛ هرچند اين هندسه قوى، متفکرانه و منتج از اصول آيارى و کشاورزى بوده و از اهميت کمی برخوردار نیست (مدقالچى و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۲۶). در دوران پس از اسلام نيز باغ به عنوان تمثيلي از بهشت همواره جايگاه بالايی يين ايرانيان داشته است به طوري كه باغ ايراني جايی امن، آرام و مكانی برای تأمل و مکاشفه است و محلی است برای ارتباط با عالم بالا. به همین علت هيجچ چيز بى موردى در باغ ايراني وجود ندارد. همه اجزا با معنا و مفهومی به کار برده شده و اين گونه است که نزديکترین حالت

رایج، باغ ایرانی در سراسر تاریخ یک هویت ثابت و تداوم یافته دارد، ولی بررسی های دقیق تر تمايزات کالبدی بارزی را بین نخستین باغ های ایرانی (باغ پاسارگاد) و باغ های دوران اسلامی نشان می دهد. به نظر می رسد این تفاوتها ریشه در اندیشه ها و آرمان های پشتونه آنها داشته باشد (لیبی زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۳). حفظ برخی از عناصر در دوره های خاص به ویژه سه رکن آب، گیاه و ساختمان که سه جزء ثابت همه باغ ها هستند و در فرهنگ به گونه ای خاص به آن ها پراخته شده است نشان از ظهور اندیشه های دینی و اسطوره ای در طراحی باغ های ایرانی داشته است. در مورد نحوه طراحی و شکل دهی باغ ایرانی تفسیرات گوناگون و بسیاری وجود دارد که مهمترین آنها عبارت است از الزامات کالبدی، اقلیمی، اقتصادی، سکونتی و تفکرات اساطیری، اعتقادی و آینینی (لیبی زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۴). به نظر می رسد باغ های پس از اسلام براساس اندیشه ها و باورهای دینی شکل گرفته اند. در واقع هدف عمده از مقاله حاضر بررسی و تحلیلی بر باغ سازی ایران از آغاز دوران حکومت هخامنشی تا پایان عصر پهلوی است. بر این اساس این پژوهش به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر است:

- پیشینه طراحی باغ ایرانی به چه زمانی می رسد؟
- خصوصیات و ویژگی های باغ های ایرانی در دوران پیش و پس از اسلام چگونه بوده است؟

۲. روش شناسی پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش تحلیلی و توصیفی با رویکرد تاریخی و قیاسی می باشد. روش گردآوری اطلاعات به شکل هدفمند با استفاده از ابزار کتابخانه ای و مطالعه پژوهش های صورت گرفته در این زمینه گردآوری و پس از آن نقد و بررسی می شود. در ادامه با استناد به شواهد کتابخانه ای و مطالعات تطبیقی صورت گرفته در این زمینه؛ درباره نحوه باغ سازی ایرانی و ساماندهی آن از بعد کارکردی و زیبایی شناختی، مطالعه و بررسی صورت همکاران، ۱۳۹۳، ص ۵۸). با این حال، براساس اندیشه

را به بهشت دارد (تصویری و سجادزاده، ۱۳۹۵). نمونه بارز این تشابهات را می توان در باغ سازی عصر صفویه و مکتب اصفهان جستجو کرد. با توجه به اینکه مکتب اصفهان و آموزه هایش متأثر از حکمت عقلی شیعی شکل می گیرد از این رو بررسی آموزه های مذهب شیعه و مکتب اصفهان در شکل گیری ایده باغ ضروری به نظر میرسد (حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۵). از طرفی، سنت باغ سازی در معماری ایران در دوره قاجار متأثر از باغ سازی قرن ۱۷ و ۱۸ اروپا به خصوص فرانسه که پایه های آن مکتب باغ سازی ایتالیایی است شکل می گیرد، ارتباط بیشتر ایران با غرب، طراحان ایرانی را برآن داشت تا عوامل مشخص معماری ایران را با توجه خاصی با عوامل معماري اروپایی در آمیزند و آثاری بوجود آورند (HeidarNattaj, 2010, p:35). بعد از آن، و در انتهای سده ۱۳ مق و در طی دهه اول سده ۱۴ مق شکل و نقشه باغ های تهران تغییر پیدا کرد و نوعی باغ به نام پارک ایجاد شد بررسی باغ ها در یک دهه پیش از این رویداد نشان می دهد شکل باغ ها کماکان با باغ های اصیل قاجاری تهران همخوانی داشته و در عین حال برخی تغییرات در باغبانی و آرایش گیاهان آغاز شده است. تغییرات وسیعی که به تغییر شکل باغ ها انجامید در باغ شاه و پس از آن در پارک های امین الدوله، ظلالسلطان و امین السلطان که غالبا طی دهه ۱۳۰۰ مق ساخته شدند قابل مشاهده است. این باغ ها اجزای جدیدی مانند دریاچه و عناصر تزیینی مانند مجسمه داشتند و نحوه کاشت و آرایش گیاهان به ویژه گل ها در آن ها بکلی تغییر پیدا کرده بود. در عین حال نمی توان در دوره های پیشین و قبل از دهه ۱۲۸۰ مق ریشه های این دگرگونی را جستجو کرد. این باغ های نو، با روابط جدیدی قابل مقایسه اند که پیش از ۱۳۰۰ مق چندان معمول نبود (جیحانی، ۱۳۹۲، ص ۵۵). با توجه به مباحث ذکر شده بازخوانی مفاهیم نهفته در بطن باغ های ایرانی، نیازمند شناخت آین مذهبی و دیدگاه آن ها نسبت به طبیعت و شناخت شاخصه های اصلی بهشت آرمانی در هریک از آنهاست؛ زیرا باغ های ایرانی در حقیقت، تجسم عینی و زمینی از بهشت آرمانی ادیان مختلف بوده اند (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۵۸). با این حال، براساس اندیشه

را به بهشت دارد (تصویری و سجادزاده، ۱۳۹۵). نمونه بارز این تشابهات را می توان در باغ سازی عصر صفویه و مکتب اصفهان جستجو کرد. با توجه به اینکه مکتب اصفهان و آموزه هایش متأثر از حکمت عقلی شیعی شکل می گیرد از این رو بررسی آموزه های مذهب شیعه و مکتب اصفهان در شکل گیری ایده باغ ضروری به نظر میرسد (حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۵). از طرفی، سنت باغ سازی در معماری ایران در دوره قاجار متأثر از باغ سازی قرن ۱۷ و ۱۸ اروپا به خصوص فرانسه که پایه های آن مکتب باغ سازی ایتالیایی است شکل می گیرد، ارتباط بیشتر ایران با غرب، طراحان ایرانی را برآن داشت تا عوامل مشخص معماری ایران را با توجه خاصی با عوامل معماري اروپایی در آمیزند و آثاری بوجود آورند (HeidarNattaj, 2010, p:35). بعد از آن، و در انتهای سده ۱۳ مق و در طی دهه اول سده ۱۴ مق شکل و نقشه باغ های تهران تغییر پیدا کرد و نوعی باغ به نام پارک ایجاد شد بررسی باغ ها در یک دهه پیش از این رویداد نشان می دهد شکل باغ ها کماکان با باغ های اصیل قاجاری تهران همخوانی داشته و در عین حال برخی تغییرات در باغبانی و آرایش گیاهان آغاز شده است. تغییرات وسیعی که به تغییر شکل باغ ها انجامید در باغ شاه و پس از آن در پارک های امین الدوله، ظلالسلطان و امین السلطان که غالبا طی دهه ۱۳۰۰ مق ساخته شدند قابل مشاهده است. این باغ ها اجزای جدیدی مانند دریاچه و عناصر تزیینی مانند مجسمه داشتند و نحوه کاشت و آرایش گیاهان به ویژه گل ها در آن ها بکلی تغییر پیدا کرده بود. در عین حال نمی توان در دوره های پیشین و قبل از دهه ۱۲۸۰ مق ریشه های این دگرگونی را جستجو کرد. این باغ های نو، با روابط جدیدی قابل مقایسه اند که پیش از ۱۳۰۰ مق چندان معمول نبود (جیحانی، ۱۳۹۲، ص ۵۵). با توجه به مباحث ذکر شده بازخوانی مفاهیم نهفته در بطن باغ های ایرانی، نیازمند شناخت آین مذهبی و دیدگاه آن ها نسبت به طبیعت و شناخت شاخصه های اصلی بهشت آرمانی در هریک از آنهاست؛ زیرا باغ های ایرانی در حقیقت، تجسم عینی و زمینی از بهشت آرمانی ادیان مختلف بوده اند (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۵۸). با این حال، براساس اندیشه

گرفته است. همچنین در این پژوهش، باغسازی در دوره های مختلف تاریخی ایران از جمله دوره قبل از اسلام؛ (از زمان آغاز حکومت هخامنشی و بعد از آن، باغسازی از دوران ساسانی)؛ و در دوران پس از اسلام؛ دوره تیموریان، قاجار، صفویه و عصر پهلوی مورد پژوهش قرار گرفته است.

۲. پیشینه پژوهش

در برخی از متون مربوط به معماری و شهرسازی پیش از اسلام از جمله شاهنامه فردوسی به طراحی و ساخت باغ ها در دوران باستان اشاره شده است. در دوران اسلامی نیز طراحی باغ ها و کاخ ها بصورتی بارز در دوره غزنویان مورد توجه قرار گرفت و با وجود آن که نمونه هایی قابل بررسی از آن دوران باقی نمانده، اما برخی از ویژگی های آن ها را از متون تاریخی می توان مورد توجه و بررسی قرار داد. از دوره تیموریان نیز براساس متون تاریخی شمار فراوانی باغ طراحی و ساخته شده است. علاوه تیمور به باغ های ایرانی بخصوص به باغ های شیراز چنان بود که در سمرقند و بخارا شماری باغ با نام باغ های ایرانی به دستور او ساخته شد (سلطانزاده، ۱۳۸۲، ص ۹۲). همچنین، باغ های متعدد سمرقند با جنبه هایی مشترک، نشان می دهند نمونه اصلی باغ های ایجاد شده در قرن های بعد بودند. این باغ ها بسیار زود از میان رفتند (انصاری، ۱۲۹۱، ص ۶). باغ های ماقبل دوره صفوی در طول سال های پر ماجرا از بین رفته اند. تا قبل از دوران معاصر و تحلیل محققان هنر باغسازی اکثر مورخین به توصیف ساده باغ ها اکتفا نموده و از نوشته های تحلیلی در لابه لای نوشته ها چندان خبری نیست. جهت مشخص نمودن ساختار شکل گیری باغ ایرانی باید به باغ های باقی مانده از دوران صفوی تکیه نمود که حاوی خصوصیات مشترک باغ های ماقبل خود نیز می باشند. از طرفی نوشته های مورخین و مقایسه آنها با نمونه های موجود موجب شناخت تغییرات احتمالی در ساختار این باغ ها در دوره های بعد خواهد بود (متین، ۱۳۸۹، ص ۵۲). در دوره قاجار نیز طراحی باغ های ایرانی همانند طراحی برخی از دیگر فضاهای

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

■ ۳۸۰ ■

معماری به تدریج از معماری اروپایی تأثیر پذیرفت و فضاهایی طراحی و ساخته شدند که به پیروی از چگونگی طراحی آن ها، در همان زمان پارک نامیده شدند (سلطانزاده، ۱۳۸۲، ص ۹۲).

در پژوهشی که حمزه نژاد و همکاران در سال ۱۳۹۳ با موضوع «بررسی تطبیقی باغسازی ایران در دوران ساسانی و اسلامی براساس توصیف های بهشتی» انجام دادند به بررسی مصادیقی از دوران ساسانی و دوره بعد از آن که مصادف با ورود اسلام است پرداختند و الگوی کلی باغ سازی در این مقاطع و تغییرات صورت گرفته در آن را مورد واکاوی قرار دادند. در این تحقیق، با استناد به آموزه های اوستا و قرآن و سایر منابع دینی، با روش تحقیق تفسیری تاریخی شاخصه های مورد اشاره در توصیف باغهای بهشتی تبیین می شود؛ سپس با روش تطبیقی به بازبینی مبانی نظری باغسازی ایرانی در دوران ساسانی و اسلامی پرداخته می شود تا امکان انتباط مؤلفه ها و عناصر باغ ایرانی با مبانی نظری فرهنگ دینی (زرشتی و اسلامی) فراهم شود. بررسی ها نشان می دهد صفات و مفاهیم نمادین مرتبط با باغسازی، مبنایی فرهنگی و دینی دارد و ویژگی های خود را از صفات بهشت آرمانی مذهب و آیین حاکم بر جوامع می گیرد و همین تفاوت هاست که به ساختارها و الگوهای کالبدی متفاوت در هر برهه از زمان می انجامد. تمدن ایران در دوره رواج و گسترش آیین های میتراستی، مزدیستی و زرتشتی با تفسیر ویژه از طبیعت به تقdis آن می پرداخت؛ اما با ورود دین اسلام، احترام به طبیعت جای تقdis آن را گرفت و به تبع آن، تغییرات کالبدی چشمگیری از منظر برون گرایی درون گرایی، محور بندی، موقعیت قرار گیری، تعداد طبقات کوشک و... در باغ های ایرانی به وجود آمد. بررسی ها حاکی از آن است که کوشک های ساسانی نسبت به اسلامی، بعد درون گرایی قویتری نسبت به طبیعت پیرامونی داشته اند؛ با این حال، مرزبندی و تعریف حریمی مشخص برای باغ، با آغاز دوره اسلامی معنی و مفهوم می یابد. با گذر از دوران ساسانی به اسلامی، محور بندی و تقسیمات کلی پلان باغ ها از تقسیمات دوتایی به الگوی چهار باغ متتحول و بر تعداد طبقات کوشک ها نیز افزوده شد (حمزه نژاد و همکاران؛ ۱۳۹۳، ص ۵۷).

باغ؛^(۲) نماد پردازی حرکت آب؛^(۳) شبیبندی زمین و مکانیابی کوشک؛ معرفی شده است (لیبیزاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص.^(۴))

سلطانزاده نیز در سال ۱۳۸۲؛ با تحقیق بر روی باغ و پارک تحت عنوان «از باغ تا پارک»، به بررسی علل پیدایش و مفهوم باغسازی در ایران باستان و همچنین علل گردایش باغسازی به پارکسازی در دوران قاجار و پهلوی می‌پردازد. از نظر سلطانزاده باغ‌های ایرانی که بر اساس برخی از اسناد موجود، پیشینه آن‌ها حافظل به دوران هخامنشی می‌رسد، همواره و در طول تاریخ ایران ویژگی‌ها و اصولی عام و اساسی داشتند که آن‌ها را از سایر باغ‌ها در سرزمین‌های دیگر تمایز می‌ساختند. برخی از این اصول مانند طرح چهارباغ و کاربرد شبکه‌های شطرنجی همواره در طراحی انواع باغ‌های ایرانی استفاده می‌شده است. از دوره قاجار به بعد به تدریج تحت تاثیر فرهنگ و معماری اروپا، چگونگی طراحی باغ‌های ایرانی دگرگون شد و فضاهایی پدید آمد که کاربرد خطوط و سطح‌های منحنی شکل و غیرمتقارن از ویژگی‌های اساسی آن به شمار می‌آمد. این گونه فضاهای سبز را به تقلید از اروپاییان پارک می‌نامیدند. نمونه‌هایی از آن‌ها که در آغاز توسعه اعیان و رجال مورد توجه قرار گرفتند و سپس در طراحی فضاهای سبز عمومی نیز مورد توجه قرار گرفتند، در نقشه تهران در دوره قاجار قابل مشاهده است. این پارک‌های نخستین غالباً از لحاظ مالکیت و نحوه استفاده از آنها همانند باغ‌ها بودند. از آغاز دوره پهلوی و هم‌زمان با دگرگونی‌هایی اساسی و ساختاری در بافت و کاربری‌های شهری از یک سو و تغییراتی که در ساختار واحدهای مسکونی روی داد و منجر به کوچک شدن حیاط و فضای سبز آنها شد، موجب گردید که نوع جدیدی از فضاهای سبز شهری که برخلاف پارک‌های نخستین که مالکیت شخصی داشتند و غالباً برای استفاده عموم نبودند؛ برای استفاده مردم شهر و به صورت عمومی طراحی و ساخته شوند که از لحاظ کالبدی نیز قادر فضاهای ساخته شده مانند باغ‌ها بودند. بطور کلی، روند طراحی، ساخت و شکل‌گیری باغ‌های ایرانی حاکی از وجود سنتها و روش‌هایی کماییش پایدار و دائمی است که تحت

در سال ۱۳۸۸، زمانی و همکارانش در پژوهشی تحت عنوان «بازشناسی و تحلیل جایگاه عناصر موجود در باغ ایرانی با تأکید بر اصول دینی-آینی»، به بررسی مبانی و مفاهیم دینی و آینی متبلور در میراث کنونی باغ‌های ایران پرداختند. که به نوبه خود تأثیراتی از دوران پیش از اسلام و پس از آن و همچنین از تفکرات آینی متفاوت در آن جلوه‌گر شده است؛ پژوهش حاضر به دنبال آن است که با ارائه مستندات و مصادیق مختلف دینی آینی و عرفانی، بدین مفهوم تأکید نماید که کانسپت اصلی و میراث موجود باغ‌های ایرانی، ریشه در تفکرات دینی و آینی مردمان این سرزمین دارد. نتایج حاصل بیانگر آن است که باغ ایرانی نظامی حکیمانه و کمال گرایاست که عناصر طبیعی آب و گیاه را به نحوی در خود جای داده که نیازهای فیزیکی استفاده کنندگان را برآورده می‌سازد، و در همان حال نیز به بعد معاوراء الطبیعه و معنوی آن توجه شده است. همین مسئله باعث بقا و تداوم آن در طول زمان و شاخص شدن آن به صورت مجموعه‌ای واحد شده است. به کمک بازشناسخت این ساختار می‌توان در ساختن محیط زیستی مناسب و هماهنگ با نظم موجو، بهره برداری لازم را به عمل آورد (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۲۵).

لیبیزاده و همکارانش نیز در سال ۱۳۹۰؛ با پژوهشی تحت عنوان «بررسی تطبیقی تأثیر ایده‌های معنوی در شکل باغ»، به بررسی تمایزات کالبدی بین نخستین باغ‌های ایرانی (باغ پاسارگاد) و باغ‌های دوران اسلامی پرداختند. در واقع هدف از این پژوهش آن بود که نشان دهد باغ‌ها پیش از آنکه تجلی اقلیم و ادوار تاریخی باشند، جلوه‌اندیشه ها و باورهای آدمیان بوده و ساختار کالبدی باغ‌ها با تغییر اندیشه دینی (آرمان‌ها و باورها) دچار تحولات شگرف شده است. برای دستیابی به هدف فوق، با بهره‌گیری از روش پدیدارشناسانه (مصدق به مفهوم) تمایزات باغ پاسارگاد با باغ‌های دوران اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است و تلاش شده است تا با استناد به اندیشه‌های فکری دو مکتب پیش و پس از اسلام، ریشه این تفاوت‌ها تبیین شود. براساس یافته‌های این تحقیق مهم‌ترین تمایزات کالبدی: ۱) سازمان‌دهی تقسیمات در پلان

تأثیر برخی از خصوصیات مهم فرهنگ و تمدن ایران، و از سوی دیگر تحت تأثیر شرایط محیطی و سایر عوامل نظیر کارکرد اصلی فضا قرار گرفته است (سلطانزاده؛ ۱۳۸۲، ص ۹۱).

۳. مبانی نظری

در ذهن ایرانی، باغ تصویری فراگیر دارد. این ذهنیت نه تنها گاهی معرف هویت ایرانی است بلکه گاه از آن هویت میگیرد بطوریکه فرهنگ ایرانی و تصویر و تصور باغ در ذهن ایرانی در طول تاریخ همواره بر هم تأثیر گذار بوده و از هم تأثیر گرفته است. در واقع، باغ ایرانی در مفهوم وسیع خود، فراورده هنر زیستن است و در ایجاد رابطه میان انسان و طبیعت و در نظام هستی ره آورد تمدن پرمایه ایران زمین است. نظام باغ ایرانی، تنوع و اندازه های گوناگون آن از کوچکترین حیاط خانه تا بزرگترین چهار باغ شهری و باغ شهر را در بر می گیرد (گودرزی، مختباد امرئی، ۱۳۹۲، ص ۵۶). باغ ایرانی با تاریخ درخشن خود به عنوان یکی از بهترین الگوهای منظرسازی، محصل تعامل سازنده انسان ایرانی در مواجهه با طبیعت است (حیدرنتاج، امیر منصوری، ۱۳۸۸، ص ۱۷). باغ ایرانی به مثابه تمثالی از بهشت، همواره در میان باورهای ایرانیان جایگاه مقدسی داشته است. برخلاف اندیشه های رایج مبنی بر هویت و ساختار یکسان باغ ایرانی در طول تاریخ، شاخصه های اصلی باغ سازی در ادوار گوناگون بسیار متغیر بوده است. (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۵۷). نخستین باغ که گفته میشود اساس الگوی چهارباغ را بنیان نهاده؛ باغ شاهی پاسارگاد است که بخشی از نقشه آن بر اساس حفاری ها و بخشی بر اساس حدس و گمان است و به صورت چهار بخشی ارائه شده است. از همینرو، از بین عوامل مختلف شکل گیری باغ ایرانی و هندسه خاص آن، فرضیه الگوی چهارباغ به عنوان یکی از مشهورترین فرضیه ها شناخته شده است (حیدرنتاج، منصوری، ۱۳۸۸، ص ۱۷). این تعریف به عنوان ریشه هندسی باغ ایرانی مطر شده است.

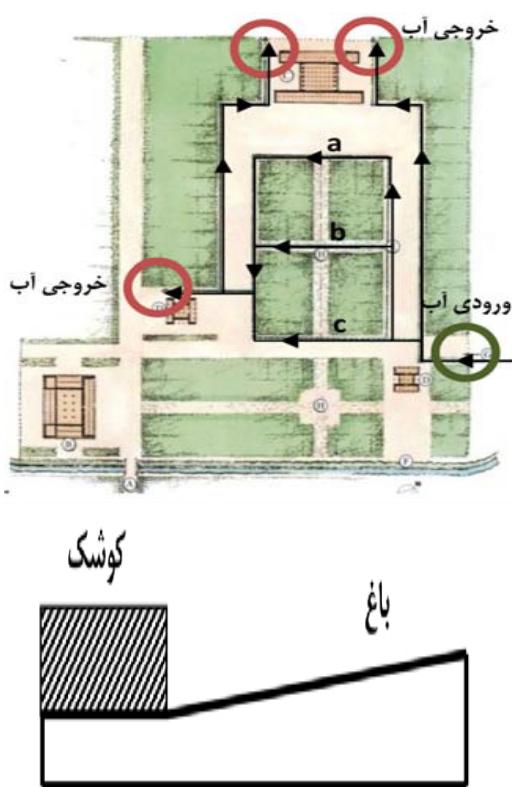
باغ پاسارگاد نماد باغسازی دوره هخا منشی

با توجه به گفته های مورخین، کاخ های کورش در میان باغ بزرگ و انبوه از درختان گوناگون و دشتی چمن زار و خرم واقع بوده که توسط آبگذرهای متعددی که از رود پلوار می آوردند سیراب می شده است. این محوطه سرسبز را بوستان پاسارگاد (باغ سلطنتی) نامیده اند. طرح بناهای پاسارگاد تک ساختمان هایی را نشان می دهد که از چهار جانب باز و گشاده بوده اند و بنابراین محوطه دیدشان می باشد چشمگیر و خرم باشد. از همین روی، میان طرح کاخ ها و نقشه آبنماهای بوستان و خیابان های آن وابستگی دقیقی مشخص شده است (لبیبزاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۴). با توجه به پژوهش های صورت گرفته توسط لبیبزاده و همکارانش، شواهدی وجود دارد که نشان می دهد مبانی کشف نشده فراوانی در پس طراحی این باغ وجود دارد. مهمترین این شواهد را می توان به صورت زیر بیان نمود:

- سازماندهی تقسیمات در پلان باغ: برخلاف نظریه های رایج که باغ پاسارگاد را به عنوان اولین باغ چهار باغ ایرانی معرفی میکند، براساس شواهد بر جای مانده، این باغ از تقسیمات دو قسمتی در پلان برخوردار بوده و از باقی دو بخشی روبروی کاخ اصلی تشکیل شده است. براساس شواهد موجود به نظر می رسد باغ پاسارگاد تقسیماتی دوبخشی داشته است که توسط یک آبراهه در میانه باغ ایجاد می شده است (لبیب زاده و همکاران به نقل از سیکول؛ ۱۳۹۰، ص ۵). در بین پژوهشگران معاصر، تحقیقات «مهوش عالمی» و بازخوانی «ارشادالزراعه» توسط ایشان نظریه دیگری را در زمینه الگوی چهارباغ مطرح می کند که بر تک محوری بودن باغ و طرح چهارباغ تأکید دارد و نه دو محوری بودن آن. این محقق خمن تأکید بر مفاهیم دوتایی در اعتقادات زرتشتیان مبنی بر دو قسمتی بودن جهان که با باغ پاسارگاد هماهنگی بیشتری دارد این نظریه را مطرح می کند و می گوید: وقتی ارشادالزراعه را خواندم، به فکر افتادم شکل آنچه را توصیف شده است ترسیم نمایم. بعد از

دانشته است. اما براساس مدارک معتبر می‌توان به مسئله جدا بودن آب تزینی از آب مورد نیاز برای آبیاری مجموعه اذعان داشت. در باغ پاسارگاد آب تزینی (یا نمادین) و آب کاربردی مسیرهای متفاوتی دارند. باغ، یک ورودی آب و سه خروجی دارد که خروجیها از کنار کاخها می‌گذرد و به شهر می‌رسد. تقسیم بندي حرکت نهرها بسیار حساب شده تنظیم شده و چه بسا شبیب بندي طوری تنظیم شده که بتواند چنین مسیری از آب ایجاد شود (همان).

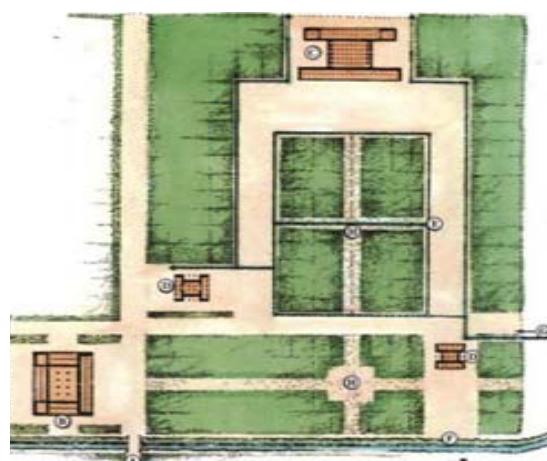
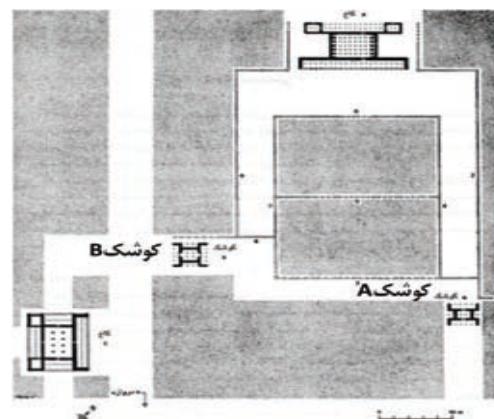
شکل ۲. تنظیم مسیر حرکت آب و ورد و خروج آن (شکل سمت راست؛ محل قرارگیری کوشک در پایین ترین محل نسبت به باغ (شکل سمت چپ)؛ مأخذ: لبیب زاده و همکاران؛ ۱۳۹۰).

شیب‌بندی زمین و مکان‌یابی کاخ:
برای تشخیص شیب‌بندی زمین و موقعیت

ترسیم شکل آن متوجه برخی تفاوت‌ها در تصویر از چهارباغ گردیدم. به نظرم می‌آمد اصلاً لزومی ندارد که در چهارباغ حتماً دو محور وجود داشته باشد (همان).

شکل ۱. تقسیمات دوبخشی در پلان باغ پاسارگاد؛ مأخذ: لبیب زاده و همکاران؛ ۱۳۹۰.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

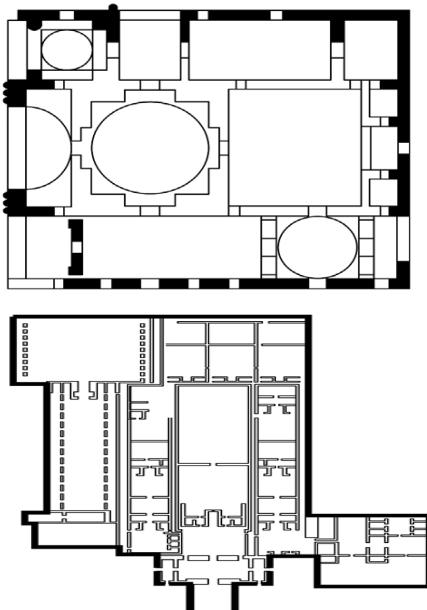
■ ۳۸۳ ■

نمادپردازی حرکت آب: بنا به نظر «استروناخ» منبع اصلی آب پاسارگاد در خارج از مجموعه قرار داشته و آب تزینی ۲۵ سانتیمتر در جریان بوده و حوض‌هایی به ابعاد $80 \times 80 \times 80$ سانتیمتر در مسیر آنها وجود داشته است که ممکن است برای رسوب و گل و لای جوی‌های کم عمق طراحی شده باشد. آشکارا فقدان حوض مرکزی و حتی حوض جلوی کوشک مشهود است. «مسعودی»، احتمال استفاده از این جوی‌ها را برای آبیاری کاملاً مردود

از منظر درون گرایی و برو نگرایی کوشک نسبت به باغ و باغ نسبت به اطراف مجموعه است. از موارد مهم و ویژگی های کالبدی، هندسی و فضایی باغ های ساسانی می توان به موارد زیر اشاره نمود:

(الف) اغلب کاخ ها و معابد دوران ساسانی به واسطه دیوارهایی قطور و عظیم که در بیشتر موارد، همچون دیوار دز و فاقد بازشو و گشودگی هستند، درون گرا بوده و از طبیعت پیرامون خود جدا شده اند. در این ساختمان ها، اتاق ها عمدتاً گستته از محوطه هستند و بازشو های آن ها چه از داخل و چه از خارج، از قاعده های زیبایی گرا یا طبیعت گرایانه منظری تبعیت نمی کنند. درون گرایی و گستت میان ساختمان کاخ - معبد و باغ در بسیاری از آثار این دوران، از جمله عمارت خسرو، آتشکده فیروزآباد و تخت سلیمان، کاملاً مشهود است.

شكل ۳. کاخ سروستان، درون گرا (شکل سمت راست)؛ کاخ عمارت خسرو، درونگرا (شکل سمت چپ)؛ مأخذ: حمزه‌نژاد و همکاران؛ ۱۳۹۳، ص ۵۹

قرارگیری کوشک ها بهترین روش بررسی مسیر حرکت آب است. با توجه به جهت حرکت آب، کاخ در مرتفع ترین جای زمین قرار نگرفته، بلکه زمین دارای دو جهت شبی است و کاخ ها در پایین ترین جای شیب بنده زمین قرار گرفته اند. گویی باغ نمایشی از عالم غیب و ملکوت بوده و کاخ شاه در پایین ترین جای آن واسطه خدا و مردم است و آب از کنار قصر او به مردم می رسد (لیبزاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۷).

باغ ایرانی به عنوان یک پدیده تمدنی که در طول تاریخ همچنان به حیات خود ادامه داده است، خواستگاهی ارزشمند به نام پردیس در دوران هخامنشی دارد. شناخت این خاستگاه و واکاوی جایگاه و ارزش آن در نظام فکری دوران باستان و حکومت هخامنشی هم در بازشناسی صحیح از باغ ایرانی ما را یاری میکند و هم در بازگشت به ارزش های برتری که رابطه اصیل انسان ایرانی را با طبیعت بیان میدارد (سیروس، ۱۳۹۳، ص ۹). از طرفی، شاه بزرگ که خود را پاسبان باغ میداند و حتی شاید شخصاً دست در کشاورزی دارد، طراح اصلی کهن الگوی باغ ایرانی است. گزنوون درباره اصول طراحی باغ توضیحات دقیقی می دهد و آن را منسوب به کوروش میداند. اصولی که از زبان لوساندر طرح می شود و شامل هندسه، نظم، گیاهشناسی و اسلوب گل کاری می شود؛ اصولی که به راحتی آن را درمورد باغ های بعدی ایرانی هم می توان تعمیم داد. بطور کلی، از نظر سیروس، پردیس هخامنشی تنها یک باغ نیست بلکه مؤسسه یا نهادی است همچون بسیاری نهادهای مدرن در دوران حاضر که در محور اقتصاد، سیاست، مذهب، فرهنگ و دانش هخامنشی قرار میگیرد و نه تنها سمبولی از جمالی و مدیریت را می نمایاند، بلکه عرفان عمیقی رابطه انسان ایرانی و طبیعت را در عالی ترین جلوه اش به نمایشی در می آورد (سیروس، ۱۳۹۳، ص ۶۷).

الگوی کلی و ویژگی های هندسی- فضایی باغ های دوران ساسانی

بررسی مصادیق مختلف باغ سازی دوران ساسانی

رابط باشند. با بررسی مصادیق ساسانی می‌توان اظهار داشت که ایوان و فضای نیمه باز با عرض نسبتاً کم که در کنار فضاهای اصلی شکل گرفته است، برای تنظیم پیوند بین انسان با طبیعت اصالت ندارد و صرفاً به عنوان یک مسیر عبوری عمل می‌کند برخی از این کاخ‌ها نظیر عمارت خسرو، فاقد ایوان رو به حیاط هستند. (همان، ص ۶۰).

(ج) درونگرایی و برونگرایی باغ نسبت به زمین‌های اطراف، از دیگر موارد ایجاد تمایز میان الگوی باغسازی ساسانی و اسلامی است. در دوران ساسانی، با وجود ارتباط میان کاخ/ معبد و باغ که ارتباطی گستره است، عدم وجود حایل مرزی مشخص در اطراف مجموعه، باعث امتصاص حریم‌ها شده و رابطه‌ای پیوسته میان باغ و زمین‌های اطراف به وجود آورده است (همان؛ ص ۶۱).

در این بناها دیواری صلب، دور تا دور اتاق‌های کاخ معبد را گرفته و مجموعه‌ای کاملاً درون گرا به وجود آورده است. تنها ارتباط این کوشک‌ها با محیط اطراف از طریق ایوانی است که در بیشتر مواقع مشرف بر سکویی وسیع است. با وجود این، در برخی از آثار از قبیل باغ کاخ سروستان، شاهد گشودگی‌های متعددی در بدنه کوشک هستیم (حمزه‌نژاد و همکاران؛ ۱۳۹۳، ص ۵۹).

(ب) در بیشتر کاخ‌های دوران ساسانی، ایوان رو به باغ تنها گشودگی و مسیر دسترسی به ساختمان است. ایوان از نظر کارکردی به دو گروه تقسیم بندی می‌شود: نخست ایوان‌هایی که به عنوان یک فضای اصلی از آنها استفاده می‌شود؛ دوم ایوان‌هایی که نقش یک فضای رابطه را بر عهده دارد. این ایوان‌ها نیز ممکن است بین حیاط و یک فضای محصور یا میان یک فضای معماري و یک فضای شهری

جدول ۱. درون‌گرایی و برون‌گرایی در کوشک در باغ‌های دوره ساسانی؛ مأخذ: حمزه‌نژاد و همکاران؛ ۱۳۹۳، ص ۶۷

دوره تاریخی	ویژگی کالبدی	مبانی نظری	درون‌گرایی کوشک نسبت به باغ و باغ نسبت به طبیعت پیرامون
مستندات دینی			
اندیشه نیک انسان تعالی به هر انسانی که از خود بهره بیشتری دارد، جایگاهی والتر و بنان بهره‌اش از بیشتر است (مینوی خرد، رستگاری است. ۵۵)	(خلق فضای درون‌گرای مناسب برای تمکز و سیر در انفس) بوساطه:	درون‌گرایی کوشک نسبت به طبیعت اطراف	
روستاها و چاهان، خواستار سایش این آبها و زمین‌ها و گیاهان، خواستار سایش این جاهای و روستاهای جرگاه‌ها و خانمان‌ها، خواستار سایش اورامزاد، دارنده این روستاهایم (دوستخواه ۱۳۷۱، ۱۰۵-۱۰۷).	- دیوارهای صلب پیرامونی	- محدودیت در تعداد و ابعاد بازشوها	
پیش‌نخست از ستاره پایه تا ماه پایه، جایگاه اندیشه نیک، پیش‌نخست در مراحل چهارگانه در اعتقاد به راستای محور اصلی و زوج مکمل‌های دوگانه پیش‌نخست و دوگانه‌پرستی در آینین تا خورشید پایه، جایگاه گفتار نیک و پیش‌نخست سوم از خورشید پایه تا گرزمان، آنجا که آفریدگار اورمزد بر تشنید، جایگاه گردار نیک است (همان، ۲۲).	سازمانی - گبدخانه و فضای اصلی تنگ و تاریک با بازشوهای کم عرض - تعریف ایوان به عنوان فضای ارتقا طرف	برون‌گرایی باغ نسبت به زمین‌های اطراف در آینین زرتشت، طبیعت مقدس است و در جایگاهی والتر از خواستار سایش این آبها و زمین‌ها و گیاهان، خواستار سایش این جاهای و روستاهای جرگاه‌ها و خانمان‌ها، خواستار سایش اورامزاد، دارنده این روستاهایم (دوستخواه ۱۳۷۱، ۱۰۵-۱۰۷).	
تعاریف سلسله‌مراتب طولی چهارگانه در اعتقاد به راستای محور اصلی و زوج مکمل‌های دوگانه پیش‌نخست و دوگانه‌پرستی در آینین تا خورشید پایه، جایگاه گفتار نیک و پیش‌نخست فضایی زرتشت	تعاریف سلسله‌مراتب طولی چهارگانه در اعتقاد به راستای محور اصلی و زوج مکمل‌های دوگانه پیش‌نخست و دوگانه‌پرستی در آینین تا خورشید پایه، جایگاه گفتار نیک و پیش‌نخست فضایی زرتشت		

به دلیل فقدان منابع و مستندات کافی از باغ سازی دوران ساسانی، تاکنون پژوهش‌های چشمگیری در بررسی الگوها و مبانی نظری منظر این دوره صورت نگرفته است. بدیعیت موضوع، ضرورت انجام پژوهش‌هایی دقیق در ابعادی گستردگی را به اثبات می‌رساند.

باغ حکومتی عضددالوله دیلمی شیراز (آل بویه، قرن چهارم هجری)

امیر عضددالوله دیلمی شاهی از دیار دیلمان که بین سال‌های ۳۷۲-۳۳۸ هـ ق بر ایران حکومت می‌کرده است؛ در شیراز کاخی ساخته بود و در پیرامون آن باغ بزرگ پر از گل و درخت که جوی آبی در آن روان بود بنا نمود. این باغ در روزگار خود در نوع خود بی نظیر بود. در تاریخ نامه‌ها ذکر نام کاخ عضددالوله دیلمی همراه با شرح باغ وسیعی است که آن را محصور کرده بود. این اولین اشاره به ساخت باغ در بافت شهر توسط حاکم وقت بوده است (منصوري، عرب سلغار؛ ۱۳۹۴، ص ۹). شمس الدین آبی عبدالله سوریانی، مورخ سده چهارم هجری که این باغ را دیده، بوسنان آن را پرگل و ریاحین و آب‌های جاری توصیف کرده است (منصوري، عرب سلغار به نقل از آریان‌پور؛ ۱۳۹۴، ص ۹). مقدسی درباره این قصر می‌نویسد: "عضددالوله در این کاخ جوی‌های آب روان ساخته و بر فراز آن گنبدهایی بنادرده و در اطراف آن بوسنان هایی از درختان تعییه ساخته و در آن حوض‌هایی حفر نموده و تمام وسایل و اسباب آسایش را فراهم کرده است (منصوري، عرب سلغار به نقل از افسر؛ ۱۳۹۴، ص ۹).

باغ حکومتی اتابک (قرن ششم هجری)

مرحله دوم تحول تاریخی شهر بین سال‌های ۵۴۳ تا ۶۸۶ هـ ق، در دوره اتابکان فارس بوده است. محور حکومتی اتابکان به موازات محور آل بویه و قنات عضدی شکل گرفت و برای تثبیت حکومت خود، اقدام به ایجاد یک مرکز حکومت و باغ منضم به آن پرداختند. یک سوی این محور مسجد جامع عتیق و سوی دیگر مسجد جامع نواست. باغ حکومتی اتابک در سمت جنوب مسجد نو شکل

گرفته است. باغ اتابک یکی از باغ‌های مهم این دوره حکومتی بوده و به وسیله حکام این سلسله احداث شده است. از این باغ بزرگ امروزه به جز باعچه مسجد نو که اهمیت چندانی ندارد، آثاری بر جای نیست، ولی آن محله را مردم شیراز همچنان محله سر باغ می‌نامند (منصوري، عرب سلغار به نقل از آریان‌پور؛ ۱۳۹۴، ص ۱۰). هرچند منابع دقیقی موجود نیست که بتوان به صورت مستقیم، شکل‌گیری عناصر طبیعی را در بافت شهری به دوره اتابکان نسبت داد، وجود برخی از نشانه‌های مسلم همچون باغ اتابکان و سرابستان‌هایی که وصف الحضره در زمان شاهزاده خانم گردوجین به صورت دقیق آن‌ها را توصیف کرده که پیوسته آبی صاف و گوارا از آن می‌گذرد، مؤید آن است. همچنین طراحی حیاط مسجد نو در تبلور عناصر طبیعی در تواند نشانگر توجه اتابکان در تبلور عناصر طبیعی در فضای شهری باشد (منصوري، عرب سلغار؛ ۱۳۹۴، ص ۱۰).

باغ در دورهٔ تیموری

در زمان تیمور، باغ‌های زیادی در اطراف سمرقند و شهرهای دیگر احداث شد که با نام باغهای دورهٔ تیموری معروف‌اند. باغ‌های متعدد سمرقند، با جنبه‌هایی مشترک، نشان می‌دهند نمونه اصلی باغ‌های ایجاد شده در قرن‌های بعدند. این باغ‌ها بسیار زود از میان رفند؛ اما با خواندن نوشته‌های شرف‌الدین یزدی، خاطره نویس عصر تیمور، و به کمک کاوشهای جدید باستان‌شناسی، توانسته‌اند در بیرون چمنزارهای مخصوص چادر زدن و جشن‌های بزرگ عمومی، پنج باغ تیموری را شناسایی کنند. چنانکه جواهیریان می‌نویسد، این باغ‌ها عبارت‌اند از:

- (1) باغ شمال، که بنا به توصیفات مستند چهار عمارت در چهار گوشه آن ساخته بودند.
- (2) باغ دلگشا، که به گفته شرف‌الدین یزدی در آن تنگ راه‌های مشجر به صورت شبکه‌ای از استخر مرکزی شروع می‌شد و باعچه‌ها را در اشکال چهارضلعی و سه‌ضلعی و شش‌ضلعی تشکیل می‌داد. در

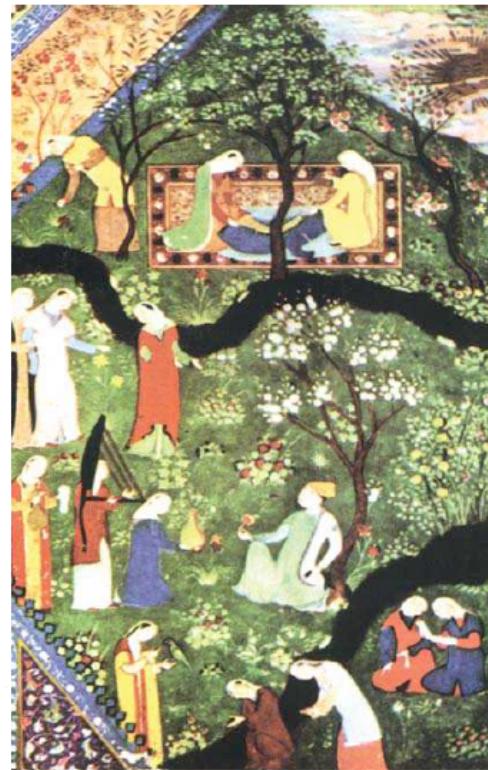
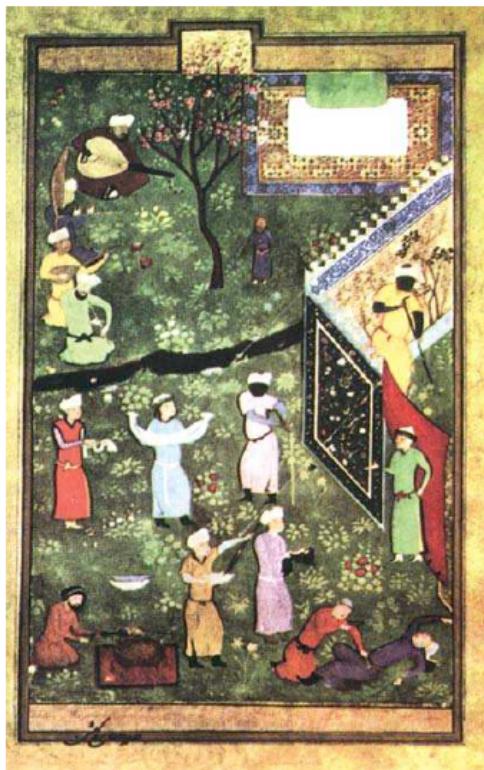
(5) باغ بهشت، که شامل دوازده باغ (به تعداد برج‌های منطقه البروج) می‌شد و، بر روی هم، کمرنگی سبز را در غرب سمرقند تشکیل می‌داد (انصاری، صالح به نقل از جواهیریان؛ ۱۳۹۱، ص ۶).

طرح تجدید شده باغی در سمرقند که شاید نام آن باغ گل سرخ باشد در تصویر زیر نشان داده شده است. تیمور در اواخر عمر، یعنی در سال ۸۰۷ق، به معمارانی که از دمشق فراخوانده بود فرمان داد تا در وسط این باغ، که در جنوب باغ شمال واقع شده بود، بنای کاخ عظیمی را آغاز کنند. هر طرف این باغ حدود ۷۵۰ متر بود. در داخل باغ هم حوضه‌ای آب و فواره‌هایی به شکل گوناگون احداث شدند (انصاری، صالح به نقل از ویلبر؛ ۱۳۹۱، ص ۷).

کناره باغچه‌ها درختان میوه کاشته بودند و فرشی از انواع گوناگون گل، وسط هر باغچه را می‌پوشاند. عمارتی چهار گوش نیز در میانه باغ قرار داشت.

(3) باغ نو، با چهار برج در چهار گوشه آن و کوشکی در وسط و استخری در روی روی آن قرار داشت.

(4) باغ دولت آباد، که در آن نهری به منظور ترسیم شش کرت، باغ را سراسر می‌پیمود و در نقاط تقاطع شش استخر وجود داشت. کوشک بر روی بلندی احداث شده بود و از همه طرف به چشم اندازی سرسبز رو می‌گشود. این باغ‌ها همگی با دیوارهای محصور و دارای سردرهای ورودی ظریف و مجللی بوده اند.

شكل ۴. باغ گل سرخ در دوره تیموریان؛ مأخذ: انصاری، صالح به نقل از ویلبر، ۱۳۹۱، ص ۷.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

از دروازه اصفهان تا تنگ الله اکبر امتداد می یافتد. معرو فتیون و کامل ترین مجموعه بناهای صفوی، که در دوره شاه عباس در اصفهان پس از سال ۱۵۹۸ م ۱۰۰۷ ق ساخته شد، نمایانگر علاقه ای جدید در طراحی است. اولین پرتوه بزرگ چهارباغ بود، یک خیابان شاهانه که اتصال میان اسکان قدیمی تر اطراف مسجد جامع و رودخانه را میسر می ساخت. چهار باغ نه به علت نقشه مربع آن، بلکه به این علت که در میان زمینی با چهار شکوفه زار امتداد یافته، چهار باغ نامیده می شد. چهارباغ دارای کanal آبی بود که به سمت پایین مرکز آن با فواره ها و آبشارهای کوچک و باعچه ها امتداد می یافتد. در هر سمت آن ردیفی از درختان چهار و عمارت های کلاه فرنگی (غرفه ها) قرار داشت (انصاری، صالح؛ ۱۳۹۱، ص. ۸). عناصر اصلی سازنده باغ ایرانی به عنوان اصلی ترین نمادهای عینی به طور مستقیم و غیرمستقیم تضمین کننده عملکرد باغ به عنوان طبیعتی از پیش اندیشیده هستند. علاوه بر این که وجود نظامهای عملکردی و معنایی و اصول خاص نظام دهنده مؤثر بر ساختار کالبدی و فضایی این عناصر، که تحت تأثیر باورهای اعتقادی و فرهنگی سازندگان بود، بخش عمده ای از هویت ویرژه کالبدی باغ ایرانی را در اعصار مختلف تعریف نموده است (حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۶). چنین به نظر می رسد که باغ سازی دوره صفوی نه تنها از این امر مستثنان بود، بلکه به واسطه اصولی متأثر از مذهب و حیات عقلی شیعی هویتی ویژه یافت. این مهم در کنار مفهوم ذهنی باغ تمثیلی از بهشت اخروی، مهم ترین عاملی بود که در تعریف هویت ویژه برای باغ در دوره صفویه مؤثر افتاد. معماران مسلمان این دوره تلاش کرده بودند در طراحی باغ، تمامی ویژگی های بهشت اخروی قرآن را در باغ ایرانی تجسم بخشنده و آن را به عنوان تمثیلی از بهشت اخروی طراحی و اجرا نمایند. در این باره آن ها از عناوینی مرتبط با بهشت در نام گذاری باغ ها استفاده نمودند و حتی «نام بهشت را برابر باغ های مختلف» اطلاق کرده اند (حقیقتیان و همکاران به نقل از ویلبر، ۱۳۹۲، ص. ۶).

باغ شهر اصفهان در دوره صفوی بنا بر نوشته های «پیترو دلاواله» سیاح زمان شاه عباس اول،

به طور کلی، صفات مشخص باغهای تیموری به شرح زیر است:

- (1) وسعت زیاد باغهای تیموری و طراحی فضای باغ با تنسابات زیاد.
- (2) محصور بودن باغ با دیوارهای بلند و سردرهای مزین به کاشی کاری های آبی و طلایی.
- (3) پیروی از سنت چهار باغ ایرانی و تقسیم فضابه چهار قسمت.
- (4) استفاده از یک نهر اصلی در باغ.
- (5) وجود یک کوشک یا قصر در مرکز باغ
- (6) انتخاب یک قطعه زمین که طبیعتاً سراشیب است یا ایجاد تپه ای مصنوعی به منظور اطمینان از اینکه آب به طور رضایت بخشی جریان پیدا می کند.
- (7) استفاده از خیابان ها و باعچه های مستطیل شکل در باغ.

باغ در دوره صفوی (قرن یازدهم هجری)

مؤسس سلطنت این خاندان اسماعیل صفوی است. صفویان با شعار تشیع مناطق شیعه نشین ایران را متحد کردند و توأستند دولت ملی ایران را به وجود بیاورند (انصاری، صالح به نقل از آذرنگ و دیگران؛ ۱۳۹۱، ص. ۸). ساختار شهر در دوره صفوی بر محور جدیدی که به موازات محورهای آل بویه و اتابکان فارس قرار داشت شکل گرفت. این محور از مدرسه خان در شرق آغاز شده و به میدان شاه صفوی در غرب متنه می شد. میدان شاه، مجموعهای متشکل از قصر، دارالشفاء و مسجد صفوی بود که در پشت قصر صفوی، باغ حکومتی منضم به آن قرار داشته است. ضلع شمالی باغ حکومتی مجاور معبربی بود که در خارج از شهر به باغ شاه مرتبط می شد و بزرگان شهر در این زمان محور دیگری به صورت، در دو سوی آن باغ هایی احداث کرده بودند (منصوري، عرب سلغار به نقل از فلامکی؛ ۱۳۹۴، ص. ۱۰). این دو محور چهارباغ احداث شد که

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

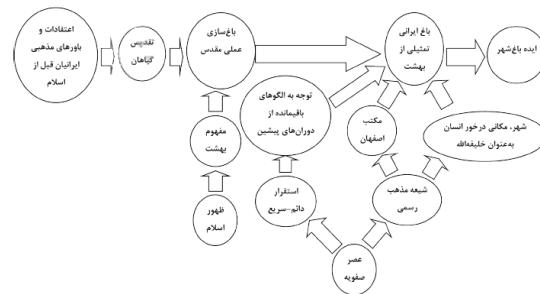
۳۸۹

- (۱) طرح ریزی باغ‌ها به صورت چهارباغ و قرارگرفتن درخت، کوشک، یا بیشتر اوقات استخر (مستطیل شکل، هشت ضلعی یا نیم دایره) در تقاطع چهار باغ.
- (۲) ارتباط بین دو فضای داخل (ساختمان یا کاخ) و خارج (باغ)، از جمله ایجاد حوض خانه و آب نماهایی همراه با فواره در داخل ساختمان با گلدان‌های گل (انصاری)، صالح به نقل از خوانساری و همکاران؛ ۱۳۹۱، ص ۸.
- (۳) استفاده از درختان به صورت ردیف چهار تا هشت تایی.
- (۴) برداشتن حصار باغ و کاربرد آن به منزله تفرجگاه عمومی و راههای ارتباطی شهر
- (۵) ایجاد لانه‌ها و قفس‌های کوچک برای پرنده‌گان به تأثیر از طرح‌های چینی
- (۶) استفاده از آبراهه با کاشی‌های فیروزه‌ای رنگ.
- (۷) دیوارهای احاطه کننده مشبك (انصاری، صالح به نقل از نیکویی؛ ۱۳۹۱، ص ۸).

باغ و باغ‌سازی دوره قاجار

آذین بندی و باغ‌سازی این دوره با تأثیر از محوطه سازی فرانسوی، سطوح وسیع چمن کاری و درختان تزیینی، حوضچه‌ها و گل کاری باغچه‌ها صورت گرفته است استفاده خصوصی مالک در این دوره دلیل مخصوصیت باغ با دیوارهای بلند و جرزهای ضخیم می‌باشد. کاشت پوشش گیاهی انبوه (از جمله اسپست، شبدر، یونجه) و سایه انداز به وفور در امتداد محور اصلی و فرعی باغ خنکی لازم را در تابستان فراهم می‌کند. شاهچراغی محور بندی گل‌ها را بر حسب عطر و فصل گلدهی بیان می‌کند که گل‌دان‌های گل روی لبه حوض‌ها، پله‌ها، ایوان‌ها، منظر زیبایی را در مجاورت بنا ایجاد می‌کند (نیلی و همکاران به نقل از جوادی؛ ۱۳۹۲، ص ۱۷۱). باغ به عنوان عامل پیوند محیط مصنوع با

به وسیله تقاطع عناصر اصلی نظام دهنده شهر (رودخانه و محور چهارباغ، مطابق با مدل باغ ایرانی) در عین پیوستگی به چهار بخش اصلی تقسیم می‌شد که گروه‌های مختلف قومی و مذهبی ساکن در اصفهان را در بخش‌های مجزا جای می‌داد. چنین به نظر می‌رسد که دولت صفوی برای ایجاد شهر جدید ابتدا مکان (سایت) و ویژگی‌های شهر قدیم و عوامل بالقوه سایت، بویژه زاینده رود و باغ‌های باقی مانده از دوران قبل شناسایی کرد. سپس به عنوان بهترین و سریع ترین شیوه و مطابق با ویژگی‌های زندگی شهری در دوره تیموریان که احداث اقامتگاه‌ها و باغ‌های برون شهری بود، بدون ایجاد خرابی و آسیب، با ادغام شهر قدیم سلجوقی در محیط پیرامون و در توافق کامل با طبیعت اطراف، حیاط‌های داخلی و میدان‌ها و باغ‌های متعددی ایجاد کرد و علاوه بر تبدیل شهر اصفهان به باغ شهر باعث نفوذ طبیعت به داخل شهر شد. علاوه بر این موارد که بیشتر نتیجه امنیت و توسعه فرهنگی در زمینه های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است، به احتمال قریب به یقین استفاده از باغ‌ها و مدل باغ شهر برای توسعه شهر اصفهان، با جهان بینی شیعه و باورهای مذهبی صفویان، که خود را مدافعان و مبلغ مذهب تشیع می‌دانستند، ارتباطی مستقیم دارد. در این باره آنها از مدل باغ شهر با هدف تجسم شهر به صورت تصویری از بهشت جاویدان استفاده کرده اند (حقیقت‌بین و همکاران؛ ۱۳۹۲، ص ۹).

شکل ۵. ارتباط ایده باغ شهر ایرانی در دوره صفوی با الگوی باغ ایرانی و جایگاه باورهای دینی اسلامی و شیعی، مأخذ: حقیقت بین و همکاران؛ ۱۳۹۲، ص ۱۱.

از ویژگی‌های باغ‌های صفوی به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

۳۹۰

عناصر مصنوع: در باغ ایرانی، تمامی عناصر شکل دهنده به باغ به وسیله دیوار کارده شده است. دیوار و عناصر انسان ساخت به همراه کالبد باغ از عواملی است که باغ را از طبیعت بکر تمایز می کند. مسعودی، کاشت درختان در حاشیه دیوار که تابع هندسه آن است را تاکیدی بر نقش دیوار به عنوان یک چهارچوب می داند. عمارت سردر، کوشک و فضای خدماتی از عناصر انسان ساخت باغ ایرانیست که تنوع فضایی باغ را با عملکرد خاص و استقرار در محل مشخص نوید می دهد (همان).

در دوره قاجار تقليد و اقتباس از معماری غرب در چند سطح صورت می گرفت. نخست کاربرد برخی از عناصر در نمای بنا مانند کاربرد سنتوری مثلثی شکل یا انواع سنتوری گرد و هلالی به صورت منفرد یا ترکیبی؛ استفاده از انواع سرستون های غربی مانند سرستون های دوربیک، ایونیک، کورنیتی و توسکان؛ کاربرد قوس های نیم دایره و برخی از انواع ترکیب های غربی در درگاه ها و پنجره ها و استفاده از برخی از ترکیبیندیها در طراحی نما مانند استفاده از آجرهای سنگ نما و مانند آن. در طراحی داخلی برخی از ساختمان ها نیز از طرح ها، الگوها و عناصر غربی استفاده می شد. برای نمونه از کاغذ دیواری، طرح ها و نقاشی هایی از افراد، ساختمان ها و مناظر غربی برای تزیین سطوح و فضاهای داخلی بهره می برند. حتی در محدودی از بناها، از مبلمان خارجی استفاده می کردند. در شماری از بناهای متعلق به اعيان و رجال از طرح های غربی نیز استفاده می شد و به اين ترتيب تعدادی از بناها به طور كامل با نقشه، نما و ترکيب حجمی اروپايی يا روسی طراحی و ساخته شدند. نکته قابل توجهی که در عبارات فوق مشاهده می شود، اشاره مؤلف به اين پدیده است که تقليد از عمارات فرنگی در ساختمان کوشک بیرونی صورت گرفته و عمارات حرم خانه و اندرونی به سبک؛ بناهای دوره صفویه ساخته شده است. اين نکته به دو سبب بوده است: نخست، اين که بسياري از ساختمان های عمومي و ويلايی اروپايی و روسی که مورد توجه معماران يا کارفرمایان ايراني بودند، طرحی برونو گرا داشتند و

محيط طبیعی بر اساس معیار های متعددی دسته بندی می شود. استقرار باغ به باغ های مسطح، شیبدار، باغ در زمین هایی با دریاچه و باغ در داخل یا خارج بافت شهر از طبقه بندی است که ورگاندی براساس خصوصیات كالبدی باغ انجام می دهد. خصوصیات کلی عناصر تشکیل دهنده باغ در چهار محور گیاه، آب، شکل زمین و ابنيه بصورت زیر بيان می گردد:

■ عناصر طبیعی: گیاهان به عنوان مهم ترین عنصر و اساسی ترین عامل شکل دهنده و زینت بخش در باغ با هدف ایجاد سایه، برداشت محصول و تزیینی کاشته می شود و آنها را می توان در سه گروه درختان مثمر، درختان بی ثمر (سايه افکن)، بوته ها و گل های تزیینی تقسیم کرد. عموماً درختان مثمر را می توان انگیزه نام گذاری باغ ها به عنوان مثال توتستان، موسستان، تاکستان و نخلستان... دانست که غالباً درون کرت ها به طور جداگانه به شکل چهارتايی و پنج تايی با فاصله های معين کاشت می شود. آب از عناصر زیبای بهشتی از شاخصه تشکیل دهنده باغ ایراني است، دانشدوست حرکت، رنگ آب، صدای آب، موج آب (شکل آب) را از ویژگی های اميد بخش و زندگی ساز باغ ایراني معرفی می کند. از مشاكله بصري نمایش آب در باغ ایراني فرم های عمودی (آب نما، فواره و آبشار) و فرم های افقی (نهر، چشم) است. شکل زمین باغ بر پایه نظم هندسى است که محور از اصلی ترین عنصر شاخص اين نظم است، محور یا خط می تواند دید ناظر را به فضا یا مکانی خاص هدایت کند یا سیر کولاسیون حرکت افراد را نیز مشخص گرданد. محور اصلی محور طولی باغ است که باغ را به دو بخش تقسیم می کند همچنین باغ هایی هم وجود دارد که بوسیله دو محور عمود بر هم تفکیک می شوند (نیلی و همکاران؛ ۱۳۹۲، ص ۱۷۲).

حال حضور پارک‌های شهری به مفهوم امروزی در فضای شهرهای ایران سابقه چندان طولانی نداشته و به ابتدای دوره پهلوی اول باز می‌گردد. باغ ملی تهران که از آن به عنوان نخستین پارک عمومی شهری در ایران یاد می‌گردد، اگرچه دارای عمر بسیار کوتاهی در ابتدای قرن حاضر بوده است، ولی اهمیت بسیار زیادی در فضای شهری تهران به عنوان اولین پارک شهری داشته است (حبیب و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۶۱). گرچه آغاز استفاده از عنوان پارک، به دوره قاجار و به باغ‌هایی همچون پارک‌های ظل السلطان، امین‌الدوله و اتابک باز می‌گردد، ولی تجلی واقعی آن به شکل فضاهای سبز عمومی، تا شکل گیری باغ‌های ملی در دوره پهلوی اول ظهور یافت. آشنایی ایرانیان با شهرها و شیوه احداث پارک و باغ در اروپا، آغازگر تحولاتی بود که عرصه معماري منظر را در ایران از مسیر گذشته خود منحرف ساخت. در دوره قاجار این تحولات سبب شکل گیری برخی از باغ‌های رجال سیاسی به تقلید از اصول باغ‌سازی اروپایی گردید و نخستین باغ‌ها به سبک اروپایی در تهران بنا شدند. بدین ترتیب باغ‌سازی غربی در ایران راه پیدا کرد و باغ‌سازی سنتی را دستخوش تغییر نمود. تأثیر باغ‌سازی اروپایی در این دوره را می‌توان در باغ‌های فرح آباد، صاحقرانیه، سعدآباد، امین‌الدوله، عشرت آباد و باغ شاه ملاحظه نمود. استفاده از خطوط منحنی و غیرمتقارن، تپه‌های مصنوعی، خیابان‌ها و قطعات مختلف الشکل مستطیل، مستدير، قوس، لوزی و بیضی؛ دریاچه، جزیره، تپه‌های طبیعی نما، فواره، آبشار، مجسمه، تزئینات، مبلمان فرنگی و گلخانه از ویژگی‌های باغ‌سازی اروپایی بود که در باغ‌سازی ایران نفوذ کرد. از دیگر تأثیرات نفوذ باغ‌سازی غربی در این دوره، استفاده از واژه پارک است که به برخی از باغ‌های خصوصی اطلاق می‌شد. در این دوره عناوینی چون پارک ظل السلطان، پارک امین‌الدوله، پارک اتابک در ارتباط با برخی از باغها به کار رفت (حبیب و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۶۴). باغ ملی نخستین پارک عمومی ساخته شده در تهران است که امروز از میان رفته است. این پارک در شمال خیابان بالغشاه واقع گردیده بود.

به همین دلیل در ساختمان‌های سکونت گاهی یا تشریفاتی و گاه اداری اعیان و رجال که آنها نیز در بیشتر موارد در درون باغ‌ها و فضاهای سبز ساخته می‌شوند، مورد اقتباس قرار می‌گرفتند. دومین نکته در درون گرا ساختن عمارت حرم یا اندرونی، از یک سو حفظ محرومیت در انور تمایز آن از سایر فضاهای واقع در پیرامونش و از سوی دیگر روحیه سنتی حاکم بر فضای زیستی آن بوده است. اما در مواردی نیز ملاحظه شده که عمارت سکونتگاهی بعضی از رجال به صورت برون گرا طراحی و ساخته می‌شده است. عمارت خوابگاه نمونه‌ای از این نوع بنها به شمار می‌آید که درباره آن چنین نوشته شده است: این عمارت مبارکه که به وضع و طرح یکی از عمارت‌های خوب فرنگستان است، دو سال قبل به توسط جناب جلال‌الملک ملقب به امین‌السلطان وزیر اعظم داخله و مالیه و دربار اعظم در عمارت و حیاط فمسيح الغضائی حرم حانه جلالت که شسر هفت سال قبل صورت و شرح بنای آن در روزنامه شرف مرقوم و مسطورشاد، بنا شده است (سلطان‌زاده به نقل از شرف و شرافت، ۱۳۸۲، ص ۱۰۵). ساختمان صاحقرانیه نیز از عمارت‌هایی بود که در طراحی و ساخت آن از بنای‌های غربی الهام گرفته بودند و در روزنامه شرف درباره آن مطالبی نوشته شده و از جمله به موضوع طرح آن چنین اشاره شده «به وضع عمارت‌های مرغوبی به دولت اروپا». طرح و نقشه ایستا ساختمان به صورت خطی است و راستای آن در امتداد شرقی - غربی می‌باشد، ساختمان دو نمای اصلی و دو منظر وسیع دارد. یکی در جبهه جنوبی و رو به شهر و دیگری در جبهه شمالی و رو به کوهستان داشته است. در گذشته چشم انداز بسیار گسترده و وسیعی در جلویی. دو جبهه اصلی ساختمان وجود داشت که امروز با احداث برخی ساختمان‌ها از گسترده‌گی آن کاسته شده است (سلطان‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۱۰۵).

باغ ملی ایران، تجلی مفهوم باغ و پارک در دوره پهلوی

از اواسط دوره قاجار و به دنبال افزایش مراودات ایران با غرب، شاهد تأثیر پذیری سبک باغسازی در ایران از سبک‌های غربی می‌باشیم. با این

به معنای جایگاه پارسیان) پارسه گرد نامیده می شود. به تدریج، به خصوص بعد از مرگ کوروش مجموعه کاخ های پاسارگاد و مقبره کوروش که در مرکز و قلب این مجموعه جای می گرفت، برای پارسیان، ماهیتی مقدسی پیدا کرد. قدیمی ترین و در عین حالی دقیق ترین شواهد موجود از یک باغ ایرانی یا همان پرديسي، مربوط به پاسارگاد است. در دوران ساسانیان نیز تمدن ایران در دوره رواج و گسترش آيین های ميترايی، مزديستنا و زرتشتي با تفسير ويزه از طبیعت به تقدير آن می پرداخت؛ اما با ورود دين اسلام، احترام به طبیعت جاي تقدير آن را گرفت و به تبع آن، تعیيرات كالبدی چشمگيري از منظر بروون گرایی درون گرایی، محوريندي، موقعیت قرارگیری، تعداد طبقات کوشک و... در باغ های ایرانی به وجود آمد. بررسی ها حاکی از آن است که کوشک های ساسانی نسبت به اسلامی، بعد درو نگرای قويتری نسبت به طبیعت پيرامونی داشته اند؛ با اين حال، مرزبندی اسلامی معنی و مفهوم می يابد. با گذر از دوران صفویه شکل گيري دو باغ محور شمالی و غربی شهر نمایش دهنده اصول باغ سازی صفویان برای هويت بخشی به ورودی های شهر بود. در قرن ۱۵ ميلادي، تيمور جنگجو گرچه از علم باغ آريسي بي اطلاع بود اما ايجاد باغ های پر شکوه و عظيم را جهت اهداف سياسی و ابهت بخشیدن به تاج و تخت خود مفيد می دانست. با بر گورکانی در کابل و هند آنچنان به زيبايی هر چه بيشتر باغ ها توجه داشت که لطافت و دلربايسی باغ هاي شاهراه عام و خاص شد. روحیه ملي- مذهبی صفویان، با شهامت و جرات مردمی، باغ های اين دوره را به عصر طلایي باغ های ایرانی مبدل ساخته است. در اين ميان وجود فضاهاي سبز عمومي از جمله خيابان های مشجر همچون چهارباغ اصفهان قابل ملاحظه می باشند. صفویان گرچه در ابتدا سنت

شکل ۶ باغ ملي تهران؛ مأخذ: حبيب و همكاران، ۱۳۹۲، ص ۶۲

این پارک در محل ميدان مشق ساخته شده بود. بنیاد ميدان مشق که محل انجام تمرينات نظامي بود، ظاهرًا در زمان فتحعلی شاه نهاده شده و سپس در دوره ناصرالدین شاه بنای آن تجدید گردیده بود. در سال ۱۲۷۸ هـ ميدان مشق به صورت ميداني مربع شكل درآمد و ديوارهای مشتمل بر طاق نماهای آجری گرداگرد آن ايجاد شد و در سال های بعد بنایی به شیوه معماري روسی در شمال آن بنا گردید که مرکز قراقچانه بود. تجدید ساختمان اين ميدان به کوشش ميرزا محمدخان سپهسالار انجام گرفت (همان). طراحی اين پارک تفاوت آشکاری را با باغ سازی ايراني نشان می دهد. استفاده از خطوط منحنی و دایره شکل، تقارن مرکزي، استفاده از از یك عنصر بانام کيسک (کيوسک) در نقطه مرکزي باغ، عدم استفاده از عنصر آب، استفاده از مجسمه، استفاده از نيمكت، عمومی بودن پارک، و غير درو نگرا بودن آن، استفاده از سردر و چراغ گاز برای روشناني، از مهم ترين ويزگي های اين پارک بودند. شکل گيري پارک های شهری در دوره پهلوی اول، معلوم عوامل داخلی و خارجي مختلفی می باشد که بسیاری از آن ها ريشه در تحولات دوره قاجار داشته اند که از جمله آن ها می توان به سفر ايرانيان به غرب، توصيف پارک ها در سفرنامه ها، حضور باغبان های خارجي در ايران، محصلين بازگشته از فرنگ، دگرگونی ساختار شهر و پیروی از شهرسازی غربي و احساس نياز مردم عادي به وجود فضاهاي سبز اشاره نمود.

نتيجه گيري و جمع بندی

پاسارگاد، باغ به شدت پارس خاستگاه و گهواره قوم پارسي و هخامنشيان است. کوروش، پايتخت خود را در مرکز پارسي محلی قرار داد. پاسارگاد (شاید

- منابع و مأخذ**
- (۱) انصاری مجتبی، محمودی نژاد هادی (۱۳۸۶) باغ ایرانی تمثیلی از بهشت با تأکید بر ارزش‌های باغ ایرانی دوران صفوی، هنرهای زیبا، شماره ۲۹.
 - (۲) انصاری مجتبی، صالح الهام (۱۳۹۱) بررسی تطبیقی نگارگری مکتب دوم تبریز و باغ ایرانی در دوره تیموری و صفوی، نگره، دوره ۷، شماره ۲۲.
 - (۳) جیحانی، حمیدرضا (۱۳۹۲) فرنگی سازی در باغ ایرانی دگرگونی‌های باغهای تهران دردهه ۱۳۰۰ قمری، فصلنامه منظر، دوره ۵، شماره ۲۳.
 - (۴) حبیب فرح، اعتصام ایرج، قدوسی فر، سیدهادی (۱۳۹۲) تبارشناسی پارک‌های شهری دوره پهلوی اول، نمونه موردنی: باغ ملی تهران، معماری و شهرسازی آرمان شهر، دوره ۵، شماره ۱۱.
 - (۵) حقیقت بین، مهدی و همکاران (۱۳۹۲) بررسی آموزه‌های مذهب شیعه در باغ شهرهای صفوی، هویت شهر، شماره ۱۴.
 - (۶) حقیقت بین، مهدی؛ و همکاران (۱۳۹۵) بررسی زمینه‌های مؤثر در شکل گیری باغ شهرهای صفوی با تأکید بر آموزه‌های حکمی مذهب شیعه، هویت شهر، شماره ۲۵، سال دهم.
 - (۷) حمزه نژاد مهدی، سعادت جو پریا، انصاری مجتبی؛ (۱۳۹۳) بررسی تطبیقی باغ سازی ایران در دوران ساسانی و اسلامی بر اساس توصیف‌های بهشتی، دوره ۳، شماره ۵.
 - (۸) حیدرنتاج، وحید؛ منصوری، سیدامیر، (۱۳۸۸) نقی در فرضیه الگوی چهارباغ در شکل گیری باغ ایرانی، باغ نظر، دوره ۶، شماره ۱۲.
 - (۹) خویی حمیدرضا، گراوندپور محمدرضا؛

باغ‌های با شکوه را دنبال کردند، اما به مرور باغ‌ها به محلی برای خوشگذاری مبدل شدند. سنتی که در نزد شاهان نالایق قاجار نیز دنبال گردید. آنها باغ‌ها را به خلوت کشیدند تا در دور دست‌ها محلی برای عیش خویش بیابند. باغ‌ها این چنین سمبول تفکر امرا و سلاطین می‌باشند. باغات هر عصری از دوره خود سخن می‌گویند. آنها نشان دهنده روحیه حاکم بر حکومت‌ها و آینه زمان خویش هستند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که شکل گیری پارک‌های شهری در دوره پهلوی اول در ایران معلول عوامل داخلی و خارجی مختلفی بوده است. از سوی دیگر نخستین پارک‌های شهری در تهران و ایران تحت تأثیر سبک‌های معماری منظر غربی شکل گرفته‌اند. در یک جمع‌بندی کلی، باغ ایرانی پدیدهای فرهنگی، تاریخی، کالبدی در سرزمین ایران است. همچنین در بیشتر متون مربوط به باغ‌های دوره اسلامی به الگو گرفتن از بهشت در طرح آنها اشاره شده است. در این مکتب، عناصر طبیعی مانند آب و گیاه به عنوان آیه و نشانه‌های الهی محسوب می‌شوند و از چنان اهمیتی برخوردارند که بارها در متون اسلامی نام این دو عنصر تکرار شده است.

- (۱۹) لبیب زاده راضیه، حمزه نژاد مهدی، خان محمدی محمدعلی، (۱۳۹۰) بررسی تطبیقی تأثیر ایده های معنوی در شکل باع مطالعه سوردی باع پاسارگاد از دوره هخامنشی و باع فین از دوره اسلامی، باع نظر، دوره ۸، شماره ۱۹.
- (۲۰) متدين، حشمت الله؛ (۱۳۸۹) علل پیدایش باع های تاریخی ایران، باع نظر، شماره پانزده، سال هفتم.
- (۲۱) مدقالچی، لیلا و همکاران؛ (۱۳۹۳) روح مکان در باع ایرانی، فصلنامه باع نظر، دوره ۱۱، شماره ۲۸.
- (۲۲) منصوری، سید امیر و ندا عرب سلغار، (۱۳۹۴) سیرتحول رابطه ساختاری باع و شهر در سازمان فضایی شیراز از سده چهارم تا دوازدهم هجری قمری، دو فصلنامه مطالعات معماری ایران، دوره ۱، شماره ۸.
- (۲۳) نیلی، ریحانه و همکاران (۱۳۹۴) شفابخشی در منظرسازی باغهای دوره قاجار، معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۱۱.
- 24) HeidarNattaj, Vahid .(2010).Bagh -e Irani) Iranian garden.(Tehran :Daftare Pajuheshha -ye Farhangi.
- 25) Turner, T .(2005) .Garden History. New York: Taylor & Francis e-Library.
- (۱۰) زمانی، احسان و همکاران؛ (۱۳۸۸) بازشناسی و تحلیل جایگاه عناصر موجود در باع ایرانی با تاکید بر اصول دینی-آیینی، باع نظر، شماره یازدهم، سال ششم.
- (۱۱) سروش، محمد مهدی گودرزی؛ مختباد امرئی، سید مصطفی؛ (۱۳۹۲) نماد گرایی باع ایرانی در دوره اسلامی، هویت شهر، شماره سیزدهم، سال هفتم.
- (۱۲) سلطان زاده حسین؛ (۱۳۸۲) از باع تا پارک، مجله انسان شناسی (نامه انسان شناسی)، دوره ۲، شماره ۴.
- (۱۳) سلطانی، مهرداد؛ (۱۳۸۶) شکل گیری بوستان های شهری در دوره معاصر، گذر از مفهوم باع به پارک، باع نظر، شماره هشتم، سال چهارم.
- (۱۴) سیروس، شهریار، (۱۳۹۳) پردیس هخامنشی خاستگاه باع ایرانی، فصلنامه منظر، دوره ۶، شماره ۲۹.
- (۱۵) شاه چراغی آزاده، (۱۳۸۸) تحلیل فرآیند ادراک محیط باع ایرانی بر اساس نظریه روان شناسی بوم شناختی، هویت شهر، دوره ۳، شماره ۵.
- (۱۶) طوسی معصومه، امامی فر سیدنظام الدین، (۱۳۹۰) نمادشناسی و نشانه شناسی عناصر باع های ایرانی با توجه به عناصر باع فین کاشان، نگره، دوره ۶، شماره ۱۷.
- (۱۷) علائی، سینا؛ (۱۳۹۵) بررسی و تأثیر معماری و باعسازی دوره صفوی در باع سازی ائلگلی شهر تبریز، مطالعات هنر و معماری، سال دوم، شماره ۴ و ۵.
- (۱۸) علایی، علی؛ (۱۳۸۸) تنوع در طرح معماری باع های تاریخی شیراز باع ارم و باع تخت و باع جهان نما و باع دلگشا، صفحه، دوره ۱.